

ՀՏԴ 001
ԳՄԴ 72
Հ 240

Լույս է տեսնում իս. Արմյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի գիտական խորհրդի՝ 1997թ.
դեկտեմբերի 1-ի նիստի որոշմամբ

Հանդես հայագիտության. Գիտական հոդվածների և
հրապարակումների ժողովածու: Եր.: Արտագերս, 2002, 88 էջ:

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ՝

Ս. Սահակյան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

Ս. Արզումանյան, Մ. Գիլավյան, Գ. Գրիգորյան (գլխավոր
խմբագրի տեղակալ), Ա. Դոլուխանյան, Լ. Խաչատրյան,
Ա. Մարության, Է. Մկրտչյան, Ն. Մկրտչյան, Դ. Նազարյան,
Հ. Հակոբյան

Պատասխանատու քարտուղարի՝

պաշտոնակատար՝ Ն. Համբարձումյան

«ԱՐՏԱԳԵՐՍ»

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ՏՆՕՐԵՆ՝ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԽԱՍՏՈՒՐ

Հ 1401000000 2003 ԳՄԴ 72
0038(01)-2003

ISBN 99930-71-01-3

© «ԱՐՏԱԳԵՐՍ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

Դ. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆԻ «ՎԱՐՈՒՄԱՆՔԸ» ԵՎ ԵՂԵՐԻ «ՎԱՄԼ ՎԱՐՈՒՄԱՆՅՆ ԵՎ ՀԱՅՈՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ» ՄԵԼԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեղսա Պարսկաստան

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Դ. Դեմիրճյանի «Վարդանանք» պատմավեպը Հայ վիպասանության
կարևոր երկերից է, որի Հեղինակը դասական գրականության չափանիշ-
ներով ներկայացրել է Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի բախտո-
րոշ գրվագներից մեկը՝ Վախագրի ճակատամարտը, որն իր նշանակու-
թյամբ դարձել է Հայ քաղաքական ու Հոգևոր կյանքի ակնառու իրադար-
ձություններից մեկը:

Դ. Դեմիրճյանը այս պատմավեպը գրել է գիտնական - գրողի բա-
րեխղճությամբ, նա մոտ քառասուն տարի ուսումնասիրել է պատմիչների
Հաղորդածները, ծանոթացրել պատմագիտական գրականությանը, գրել
«Վասակ» դրաման, գիտական ուսումնասիրություն Եղիշեի մասին, փոր-
ձել պարզել թե ինչու այդ բախտորոշ պահին Հենց 451 թվականի ապ-
սամբությունը նախօրեին, սեղի ունեցավ պատակաբուխ Վարդանանք և
Վասակյանների միջև: Այս և սրանց Հարակից խնդիրներին բազմիցս անդ-
րադարձել են դեմիրճյանագետները և սովել իրենց բացատրությունները:

«Վարդանանքի» պաթոսը դաստիարակել է մի քանի սերունդներ. Հայ
ժողովրդի մտածողության մեջ «Վարդանանքը» նույնքան ընտանի էր և
ուղեղի, թեպետ ամբիստական դաստիարակություն ստացած մի քանի
սերնդի Համար, որքան այն էական էր Հայ Եկեղեցու սրբախոսության և
սոնական ու ծիսական արարողություններին սովոր սերունդների Համար՝
ներկայացված Եղիշեի մատյանով:

Դ. Դեմիրճյանը նախքան «Վարդանանքը» գրելը արդեն Հասուն գրող
էր և քաջատեղյակ պատմավիպասանության գրական գաղտնիքներին,
Հատկապես այն Հնարավոր երևակայական լրացումներին, որոնք թույլատ-
րելի են պատմավիպասանին, ինչպես նաև անցյալը ներկային ծառայեցնող
ամեն մի գրողի: Սակայն վարպետ Դ. Դեմիրճյանը իր պատմավեպը կա-
ռուցել է Հենց Եղիշեի երկի Հիման վրա, Հիմք ընդունելով նրա մի կարևոր
վկայությունը՝ գեներլալ Էրտուր գլխում: Այն սրբազան ուխտի միարժու-
թյան Հավաստ Հանդանակն է, որը խտորեն պահանջում էր ամեն մի Հա-
յից Հետևյալը. «Ե՛ր յուսմիս բան խորհրդին այս Հաստատեալ». «Չե՛ն Եղ-
բօր Հարազատի ի մերձավոր իդ լիցի, որ անցեալ իցէ ըստ ոխս պատուի-
րանին աստծուց և մի խնայեացէ Հայրորդի, և մի ակն առնուցու որդի Հօր

պատուոյն: Կին կռուեսցի ընդ առն ամուսնոյ, և ծառայ դարձի ընդդէմ տեսաւ իւրոյ: Օրէնք ստատուիցն կայեն թաղաւոր ի վերայ ամենայնի և ի նմին օրինաց ընկալցին յանցաժողով զպատիժս դատաւարստութեան»¹:

Ուրեմն սրբազան ուխտը խնայողն պաշտօնաւոր էր Հովհաննէս Կարսի Կարդում ամեն թերացողից առաւելագոյն խախտման հարաւորութիւնը ընդունած ազգային կարգ ու կանոնից: Կինը կարող էր դուրս գալ իր ուրացող ամուսնու դէմ, որդին Հոր դէմ և ծառան տիրոջ: Ահա այս Հենքի վրա էլ Դերենիկ Դեմիրճյանը կառուցել է իր պատմաւեայը: Ուրաշտող ըստ Եղիշէի Վասակ Սյունեցին էր, և Հենք նրա դէմ էլ էլան և՛ կինը, և՛ զավակները, և՛ ծառաները: Եղիշէն, անշուշտ, հայրենասեր պատմիչ է. Հենք այն պարզ պատճառով, որ նա իր մատչման ուղով է կանխել Հայաստանի Հետագա պատմական իրականութեան մեջ լինելիք կամ սպառնալիք դաւաճանութիւնները: Այս նպատակը նա իրագործում է միայն քրիստոնեական մտայնմամբ և միայն այդ կրոնի սրբազան մատչման «Սկեստարանի» սլահանջի Համեմատ: Քրիստոնեութիւնը չի ընդունում դավաճանութիւն Հովհաննէս Կարսի Կարդում և անխնայ պատժում է դավաճաններին: Հանդէս Հովհաննէս մաշք անմահութիւն է սկզբունքը կարեւորագոյնն է քրիստոնեական կրոնի մեջ: Այդ իսկ պատճառով էլ Եղիշէն Սկեստարի ճակատամարտ պնացող Հերոսներին սուր է վկայաբանական մեկնաբանում, որը խիստ Հակասում է Վասակ Սյունեցու քաղաքական Հաշվարկներին, մի մարդու, որը սկզբում ապստամբների Հետ էր, նուրիսկ մտածում էր այդ ձեռք իրականացնել Հայ պետականութեան վերականգնումը, սակայն դրսի ուժերի բացակայութիւնը նրան մղեց դիվանագիտական բոլորովին այլ քայլերի, որն էլ որակւեց որպէս մեծագոյն դավաճանութիւն:

Դ. Դեմիրճյանին երբեմն քննադատել են իր վեպում այդքան շատ ժողովրդական կերպարներ ունենալու Համար, և այդ փաստը կապել են սոցիալիստական ուսման պահանջների Հետ: Սակայն այս մեկնաբանումը ճիշտ չէ, ավելին նման մտածելակերպը նշանակում է Հասկանալ Եղիշէի երկը, որն այնքան անքննել է «Վարդանանքի» վրա: Եղիշէի երկի բաղման թիվ էջերում մեծ տեղ է ստանում ժողովրդի մարդկանց, ոչ միայն սղամարդկանց, այլև կանանց, որոնք ոչ միայն Համախոհներ էին Վարդանանք, այլև մի շունչ և մի Հոգի էին նրանց Հետ:

Քրիստոնեական կրոնը ժողովրդական կրոն էր նրանով, որ Հովհաննէս Կարսի Կարդում Հովհաննէսը էր ուսման ու աղնականին, քրիստոնեութիւնը մեթոդ էր կրանքի շուրջ ապրելակերպը այն մտայնելով աշխատավորական Համեստ ապրելակերպին: «Վարդանանքում» Հենք այդ գծերով են Հանդէս գալիս Վարդան Մամիկոնյանը, նրա կինը, մայրը, ընտանիքի անդամները: Արդարեւ էր նրա դուստրը Հուշանիկը, որը դարձավ Քրիստոսի վկաներից մեկը և ընդունեց իր Հովհաննէս ամուսնուն

Վարդան Բրեշիսի դէմ ու կրանքով Հաստացեց այդ վարքագծի Համար: Ահա թե ինչպէս է ներկայացվում «Վարդանանքում» սպարապետի կինը. «Հասակավոր կինը», որ Վարդան Մամիկոնյանի տիկինն էր, սկսեց անձամբ Հսկել իր ամուսնու ճանապարհի պատրաստութիւններին: Նա Հսկիւ լսելի, Համեստ շեշտով կարգադրում էր սպասուհիներին և մի անգամ էլ վեր չնայեց իր չորս կողմը: Ըստ երևութիւնի նա ամբողջ ու Վարդան Մամիկոնյանի տան Հոգեւոր ուժին էր լսելայն կանաչող իր պաշտունը, այն է միշտ ճանապարհ դնել իր ամուսնուն դեպի պատերազմներ ու արշավանքներ:

Մամիկոնյան տիկինը նման էր Հարգելու Հարսի: Նա ոչ մի կերպ չէր զբոսնում, որ ինքն է իր ամուսնուց Հետ ամբողջ գլխավոր անձը: Սպասակներն ու աղախները, որ օգնում էին նրան մտերմական էին իրենց շարժանքներով ու խոսակցութեամբ: Նրանք բոլորը նույնպէս վարժ գիտէին, թե ինչ իրեր պիտի դնեն սպարապետի Հետ՝ բազում անգամ կրկնած լինելով միեւնոյն սպարապետութիւնները²:

Դեմիրճյանի այս նկարագիրը շատ պատշաճում է Եղիշէի երկը ելրափակող փափկասուն տիկնանց դեղարվեստական առումով կատարյալ նկարագրին՝ «ոչ միայն յոգիս միայնաբեղ կացին առ աներեւոյթ գործիւն յառն յառն յառն, այլ և մարմնոյ նեղութեամբ առաւել ևս բարձին զբեռն ծանրութեան: Չի թէպէտ և ունէին գիւրգանջիւր ձեռնաստն սպասարար, ոչ որ երեւ էր ի նոցան»³ թէ ո՛ր տիկինն իցէ և կամ ո՛ր նաժիշտն. մի Հանդերք էր Հասարակաց, և միայն պետականաշտիք երկրորդն: Ոչ որ ունէր անկողնարկ լինել. քննալի և չճանաչէին իսկ գիտաւեղէնն ընտրել ի միմեանց. մի գոյն թխութեան փսիւրայիցն, և մի գոյն սեւութեան սնարից բարձիցն:

Ոչ գոյր նոցա խախտմանը անուշարար առանձինն, և ոչ Հացարարը որոշեալ ի պէտս սպասու ըստ սղատաց կարգի, այլ Հասարակաց էր»³:

Եղիշէի մատչման քրիստոնեական մտածողութիւնն առկա է «Վարդանանքի» բաղման թիվ էջերում: Դեմիրճյանն անշուշտ ընդՀանուր գծերով ծանոթ է եղել պարագլխական կրոնի սրբազան գրքի «Սկեստարի» դաւափարախոսութեանը, որը չափազանց Հեռու է քրիստոնեական ասկետիզմից և կրանքի վայելքը քաղողը շատ մարտական կրոն է: Այդ կրոնում մեծագոյն առաւելութիւն է Համարվում փարթաւ կրանքով ապրելը և կրանքի վայելքը ունենալը: Ահա մի Հատուկ «Սկեստարի»⁴.

81. Արդարեւորեալ Համար, որ այն մշակում է, Հայր մի բարգաւաճ բնականաբար է:

82. Նա արեւել երջանկորեն մեծացնում է երիտասարդ ազգան, մինչև նրա մայր դառնալը:

83. Եվ նրանք ունեն խորհալի աղաներ՝ գերադասեց Հոսկանիչներով:

84. Նրան, ալ աշխատում է Հոյի վրա մեծ բերութ աջ և ձախ, ձախ և աջ,

85. Հային Հարստություն է բերում:

86. Ինչպես մի բարեկամ, նստած մի գորդարած աթոռի վրա, տալիս է մի սիրելի բարեկամի՝ մի որդի կամ Հարստություն:

Դեմիրճյանը քրիստոնեական ուսուցիչ և դրադաշտական մտածողության Հակադրությունը ներկայացրել է Վասակ Սյունեցու՝ Փառանձեմ սիկնաճու ուղղված խոսքերի միջոցով: «Ինչու՞ ես սղաններին խելքից Հանում, դարձա՞վ Վասակը Փառանձեմին, ինչու՞ ես մենաստանների ճանապարհը սովորեցնում: Ես նրանց Պարսկաստան եմ տանելու վինիլուրական կրթության: Նրանք կրոնավոր չեն դառնա: Եվ ի՞նչ ես քնքշացրել նրանց»⁵:

Ինչու՞ և Դեմիրճյանը, որը գրել է «Վասակ» դրաման, կարող չլիցիտացիոն կատարելից դեպի Եղիշեի պատմության մեկնակետը: Պատասխանը մեկն է: Հայրենասիրական գործը, Հայրենիքի անկախությունը կորցնելու վտանգը պաշտպանում են նախաստակները, մարտիրոսները դադարաբար, գիտակցված մահվանը պնդող ճանապարհը՝ ներկայացվում է որպես Հաստատություն անմահության: Իսկ մարդ արարածը ամենից շատ սիրում է անմահությունը: Երկու դեպքում էլ պատմական իրադրությունը նույնն է՝ թե 5-րդ դարակեսին և թե 20-րդ դարակեսին: Երկու դեպքում էլ թշնամին անարդար էր, ինքն զրադաշտական կամ արիական կրոնի անունից նախաճող պարսիկ, թե ֆաշիստ, որ նույնպես իր արիական-դաստայական կրոնն էր հորինել: Եվ ահա երկար ստորինների փորձով իմաստնացած Հայ գրողը իրեն Հոգեհարազատ զբաղ 5-րդ դարի պատմիչին և կրկնեց նրան նորովի ու կատարյալ ձևով: Եղիշեի պատմությունը դարձավ մի գիրք, որի մասին էլ Միքայել Նալբանդյանը գրել է ամենաջերմ սողեր՝ շեշտելով այդ երկրի ժողովրդական բնույթը. «5-րդ դարում, երբ Հայոց ընտիր որդիքը զու՛գ պնացին պարսկական վիշապին, նոցա մայրերը, կանայքը, քույրերը և դստերը պակաս չերևացան այն քաջերից, որ սուգի պաշտպանության Համար ընկան պատերազմի դաշտումը»⁶: Այս Համաժողովրդական պայքարի ուժին է, որ Եղիշեի փոխանցվել է «Վարդանանքի»: Եվ այսօր էլ Միքայել Նալբանդյանը, ինչպես նաև Եղիշեի երկի իսկական նպատակը ընկալող ամեն մի գրող, կրկին Հայրենասեր բանաստեղծի դիպուկ բնութագրումները, ասված Եղիշեի մասյանի առիթով, նաև Վարդանանքի Համար:

Եղիշեին Հայր կարդարով
Լոր Հույսերով կը րցվին,
Հայի գաղտնի բարիքն նայա
Հոգի առջև կը դառնվին:
Հայ պատանի, շատ-շատ կարդա
Այս գրքուկը անկետա,

Տեղին է Հիշատակել նաև անվանի բանասեր և պատմաբան Հովսեփ Օրբելու աշակերտ Մորուս Հասրաթյանի դիտարկումը Վարդան Մամիկոնյանի կերպարի Եղիշեական մեկնաբանման առիթով. «Այդ է պատճառը, որ թեպետև անժամանակ, թեպետև ոչ Հայկական Հույսով, երբ ժողովրդի և ավազանու թեկուզ մի մասը դուրս եկավ արշավող թշնամու դեմ, Վարդան Մամիկոնյան սպարապետը նրանց չթողեց անուղիս և իր Հերոսական մահով սրբացվեց ժողովրդի սրտում, Հավերժ մնաց դարերի Հիշողության մեջ, պատմության մեջ»⁷: Մենք էլ Համարված ենք, որ Հենց այս մեկնաբանման է մոտեցել Եղիշեի պատմությունը Դերենիկ Դեմիրճյանը և Հավասարվում է մնացել նրան Հանուն Հայրենիքի անձնազուգ դառնալու գաղափարախոսությունը:

Գրականության ցանկ

- ¹ Եղիշե, Վասն Վարդանայ եւ Դայոց պատերազմին, Եր., 1989, էջ 114:
- ² Դ. Դեմիրճյան, Երկերի ժողովածու հատոր 3, Եր., 1956, էջ 85:
- ³ Եղիշե, Վասն Վարդանայ եւ Դայոց պատերազմին, էջ 402-404:
- ⁴ Ա. Ղուլիսանյան, Երկու ուշագրավ հատված «Ավեստայից», տե՛ս ԳԳ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների» 1991 թիվ 1, էջ 157:
- ⁵ Դ. Դեմիրճյան, Երկերի ժողովածու, հ. 3, էջ 51:
- ⁶ Մ. Նալբանդյան, Իրապարկախոսական Երկեր, Եր., 1979, էջ 240:
- ⁷ Ռ. Պատկանյան, Երկեր, Եր., 1955, էջ 133:
- ⁸ Ս. Դասրաթյան, Պատմա-հնագիտական ուսումնասիրություններ, Եր., 1985, էջ 72:

РЕЗЮМЕ

Азлума Долуханян

«ВАРДАНАНК» Д. ДЕМИРЧЯНА И КНИГА ЕГИШЕ О ВАРДАНЕ И ВОЙНЕ «АРМЯНСКОЙ»

В статье подчеркивается мысль, что Д. Демирчян написал роман «Вардананк», взяв за основу труд Егише, в частности тот факт, который помещен в третьей главе Истории. Это - «Священная клятва» Варданидож фактическое обоснование которого является сюжетом романа «Вардананк» и его патриотическое заключение.